

HÁZIRGİ QARAQALPAQ TİLİNDE GRAFİKAĞA BAYLANISLI TERMINLERDİN QOLLANILIW

Seytmuratova A.A.

ÓzRIAQQB Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim izertlew instituti, Nókis qalası

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20308608>

Grafika súwretlew óneriniń áhmiyetli túrлерinen biri bolıp, onda súwretlew tiykarınan sızıq, noqat hám reńniń minimal quralları arqalı ańlatıladı. Ol xudojnik tárepinen qaǵaz, karton yamasa basqa betlerge qálem, kómir, tús, sangina sıyaqlı qurallar járdeminde jaratılǵan súwretlerdi, sonday-aq arawlı texnikalar járdeminde kóp nusqada basıp shıǵarılatuǵın grafikalıq dóretpelerdi óz ishine aladı. Grafikalıq dóretpeler qatarına stanok grafikası, gravyuralar, kitap illyustraciyaları, plakatlar, reklama materialları, pochta markaları hám túrli tipografialıq dizayn elementleri kiredi.

“Grafika” sózi grek tilinen tilinen alınǵan bolıp, «jazaman», «sızaman» degen mánisti ańlatadı [1,28]. Qálemde yamasa tushta sızılǵan súwretler, kitap, gazeta hám jurnallarǵa sızılǵan illyustraciya, qanday da bir nársege oyılǵan gravyuralar, plakat, stend, buyımlardıń etiketkaları, azıq-awqatlar oralǵan jazıwlı qaǵazlar – bulardıń barlı ǵı grafikaniń úlgileri esaplanadı. Grafika ónerinde tiykarınan shtrixlar, qara, aq reńler, noqatlardan paydalanıladı.

Sonday-aq, kitap grafikası óz aldına baǵdar sıpatında kórkem tekstlerdi vizual jaqtan bayıtatıuǵın illyustraciya jaratıwdı óz ishine aladı. Plakat bolsa, grafikaniń massalıq-kommunikaciya túri bolıp, onda siyasiy, mádeniy hám reklama mazmunı vizual obrazlar arqalı ańlatıladı. Demek, grafika súwretlew óneriniń kóp qırlı, texnikalıq hám funkcionál jaqtan bay túri bolıp, ol vizual kommunikaciya, informaciya jetkeriw hám estetikalıq tásir kórsetiwde úlken áhmiyetke iye.

Grafika ónerin úyreniwde terminologiyaniń ornı júdá áhmiyetli. Hár bir termin belgili bir texnika, usıl yamasa elementti bildiredi. Máselen, shtrix, kontur, fon, simmetriya sıyaqlı túsinikler grafikaniń teoriyalıq tiykarın qurasa, avtolitografiya, grattaj, linogravyura sıyaqlı atamalar ámeliy processti ańlatadı. Bul terminlerdi tereń ózlestiriw grafika ónerin ilimiy tiykarda úyreniwge imkaniyat beredi. Solay etip, grafika kórkem ónerin úyreniw tek súwret jaratıw kónlikpelerin qalıplestirip qoymastan, al estetikalıq talǵamdı rawajlandıradı, dóretywshilik pikirlewdi keńeytedi hám vizual kommunikaciya mádeniyatın joqarılatadı. Sol menen bir qatarda grafika óneriniń de ózine tán arawlı terminleri bar. Máselen, *avtogravyura, kitap grafikası, titul, frontispis, forzac, shtrix, kontur, ksilografiya, linogravyura, sgraffito, plakat, siluet, estamp, emblema, ekslibriz hám t.b.* [2, 49]

Avtolitografiya – litografiyanın islew usullarınan biri. Bunda súwretshi óz ideyasın tasqa oyıp, sońınan qaǵaz betine túsiredi. Súwretshiniń ózi tárepinen qaǵazǵa túsirilgen súwret te *avtolitografiya* dep júritiledi.

Ámeliy grafika – grafika óneri túrleriniń biri. Hár qıylı qutıqlaw xatları, markalar, etiketkalar, mazalı zatlardı oraytuǵın qaǵazlardı bezew óneri.

Baget – súwretler, grafikalıq jumıslar, fotosúwretler hám basqalar ushın mólsherlengen tegis aǵash taxta, ramka.

Bas bezew – kitaplardıń ishki bezegi.

Bistr – qálemde súwret salıw túri.

Ekslibris– kitaptın belgisibolıp onda kitaptın iyesi kórsetilgen boladı. Kitap betiniń ishki tárepine jabıstırıladı. Súwretshiniń sheberligi menenekslibrisler kórkem baháǵa iye boladı.

Eksteryer – qanday da bir qurılıs imaratı, dóretpe, adam, haywannıń sırtqı kórinisi.

Emblema – qanday da bir túsiniq, ideyanı bildiriwshi shártli yamasa simvollıq súwret, belgi.

Eskiz – aqırına jetkerilmegen súwret. Kórkem dóretpe, imarat jaratıw procesinde avtor kózde tutqan maqsetin, onıń dúzilisin sıwlelendiretuǵın súwret.

Fon – sızılıp atırǵan zattıń, natyurmort, grafikaniń arqa tárepi (beti).

Forzac – kitaptın sırtı menen onın betleri arasındǵı qos qalıń qaǵaz. Ol kitaptın sırtqı menen ishki betlerin birlestiredi, kitaptı bezetiwdiń bir elementi bolıp xızmet etedi.

Frontispis – kitaptın titul (birinshi) betiniń shep tárepinde beriletuǵın illustraciya. Onda dóretpeniń tiykarǵı ideyası beriledi yaki eń tiykarǵı epizod súwretlenedi. Ayrım waqıtlarda avtor portreti de beriliwi múmkin.

Grattaj – sıya menen toltırılǵan qaǵaz yamasa kartondı mum ústine qálem yamasa ótkir ásbap menen sızıw arqalı sızılma sızıw usılı. Grattaj islew procesi litografiyada asfalt qırıp taslawdı yadǵa saladı. Grattaj usılında islep shıǵarılǵan dóretpeler naǵıs hám qara fonnnıń aq sızıqları menen parıqlanadı, ksilografiya yamasa linogravurga uqsaydı.

Kalligraf – qaǵıydaǵa muwapıq sulıw jazatuǵın adam.

Ksilografiya – aǵash gravyura aǵashqa islengen gravyuranıń keń tarqalǵan eń áyyemgi túri. Baspa forma bolıp, qolda oyıp tayarlanadı. Taxtanıń tegis maydanına súwret sızıladı, súwretten bos orınlarǵa qashaw menen oyıp súwretli júzeden (2-3 mm) tereńlestiriledi. Bórtpe súwret maydanına boyaw súrtip nusqa kóshiriledi. Ksilografiya usılında tayarlangan qalıp 15 mın nusqa kóshiriwge jetedi. [3, 145]

Qoyıw saya – zatlardaǵı sayanıń tiykarǵı bólegi

Linogravyura – linolyum bólegine islengen gravyura. Salınğan súwretti kóp nusqada basıp shıǵarıw imkaniyatın berdi. Kóbinese, reńli baspada qollanıladı.

Noqat – qanday da bir buyımnıń ulıwma formasın bir-biri menen tutastırıwdaǵı eń kishi element.

Ottisk – baspa ushın tayarlanǵan tekst yamasa kesteniń poligrafiya usılı, basım arqalı boyaw menen qaǵaz yaki basqa materialǵa kóshiriw procesi hám usı process nátiyjesinde alınǵan nusqa.

Plakat – tamashagóylerge tez tásir etetuǵın bir neshe reńler qatnasıwındaǵı súwret. Plakat óneri súwretlew óneriniń basqa túrлерinen mazmunniń ótkirliǵi, aktuallıǵı hám reńler jarqınlıǵı menen ajıralıp turadı.

Rapidograf – sızılma ruchkası, kapillyar ruchka, kórkem ruchka, layner - anıq sızıw jumısların orınlaw ushın ásbap. Kishkene nay hám plasmassa qutıdan ibarat. Naydıń ishinde boyawdı turaqlı támiynlewshi názik iyne bar. Sızılmalar hám sıya sızılmaların jaratıw ushın paydalanıwǵa qolay. Arxitektorlar, súwretshiler, kartograflar, injenerler, dizaynerlar tárepinen qollanıladı.

Sızılma – tegislikte (qaǵaz, gúzetiw qaǵazı, kino) saylanǵan shkalada hám tiykarǵı proektlerdi dúziw maqsetinde paydalanatuǵın súwret.

Simmitriya – qanday da bir zat, naǵıstıń oray sızıǵı (kósher sızıqqqa)na yamasa tegislikke salıstırǵanda teńdey qashıqlıqta jaylasıwı, óz ara uqsaslıq. Simmitriya kóbinese naǵıs salıwda qollanıladı.

Shtrix – qaǵazǵa túsirilgen jińishke sızıq. Olar ózleriniń túrлерine qaray tuwrı, qıya, iymek, tolqın tárizli, aralas boladı. Ol buyımnıń jaqtı sayalarınıń ashıq toyǵınlıǵın kórsetip, onıń kólemin ayqın súwretleydi.

Juwmaqlap aytqanda, grafika súwretlew óneriniń áhmiyetli hám kóp qırlı túrлерinen biri bolıp, ol jámiyet turmısında áhmiyetli orın tutadı. Grafika arqalı insan óz pikir hám ideyaların qısqa, anıq hám tásirsheń túrde kórsetiwi múmkin. Onıń tiykarǵı quralları - sızıq, noqat hám kontrast - ápiwayı kórinse, olardıń járdeminde tereń mazmunlı hám kórkem shıǵarmalar jaratıladı. Grafika kórkem óneriniń rawajlanıwı tariyxıy process penen úzliksiz baylanıslı bolıp, ol dástúriy usıllardan zamanagóy sanlı texnologiyalarǵa shekem bolǵan uzaq joldı basıp ótken. Búgingi kúnde grafika dizayn, reklama, baspa, kino hám internet tarawlarında keń qollanılmaqta. Bul bolsa onıń tek ǵana kórkemlik emes, al ámeliy áhmiyetke de iye ekenliǵin kórsetedi.

Grafika kórkem óneriniń jáne bir áhmiyetli tárepi - onıń kommunikativlik funkciyası. Plakatlar, illyustraciya, emblema hám belgiler arqalı keń jámiechilikke tez hám nátiyjeli málimleme jetkeriledi. Sol sebepli grafika zamanagóy informaciya jámiyetinde áhmiyetli kommunikaciya qurallarınan biri bolıp esaplanadı. Sonday-aq, grafika terminologiyasın úyreniw bul kórkem óner túrin tereń túsiniw ushın zárúr. Terminler arqalı grafikaniń teoriyalıq hám ámeliy

tárepleri sistemalı túrde ózlestiriledi. Bul bolsa student hám oqıwshılardıń bilimin bekkemleydi hám de olardıń dóretiwshilik iskerligin rawajlandıradı. Grafika kórkem óneri bilimlendiriw sistemasında da áhmiyetli orın iyeleydi. Ol oqıwshılarda estetikalıq pikirlew, baqlawshılıq, anıqlıq hám sabır-taqat sıyaqlı áhmiyetli pazıyletlerdi qalıplestiredi. Sonıń menen birge, olardıń dóretiwshilik potencialın júzege shıǵaradı hám erkin pikirlewge iytermeleydi.

Ulıwma alǵanda, grafika - bul tek súwret jaratıw quralı emes, al pikir, ideya hám sezimlerdi vizual formada kórsetiwshi kúshli kórkem óner túri. Ol mádeniyat hám texnologiyanıń kesiliken jerde rawajlanıp, keleshekte de óz áhmiyetin jáne de arttırıp baradı.

ÁDEBİYATLAR:

1. Urazimova T.V. Súwretlew óneri tariyxı. Tashkent.2020.-128-b
2. Обухова Г. Г. Краткий словарь терминов изобразительного искусства.-М: 193 б
3. Янь Ланьлань. Терминология живописи в русском языке (структурный и функциональный аспекты. канд.дисс. М.:. 2014.С-333.